

ОСОБЛИВОСТІ ІДЕОЛОГІЧНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ У КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Визначено специфіку ідеологічної ідентифікації політичних партій у партійних системах країн Центральної та Східної Європи, а також її вплив на формування політичної системи.

Ключові слова: політична партія, партійна система, політична ідеологія, ідеологічна ідентифікація, парламентська партія, політична система.

У країнах Центральної та Східної Європи після затвердження демократичних режимів спостерігалася тенденція до певної радикалізації партійного спектру. Коаліційний потенціал існуючих там політичних сил був ослабкий для створення потужного та дієвого політичного центру. Фінансово-економічна криза, що розпочалась у світі у 2008 р., сприяла підвищенню радикальних настроїв, тому як першочергове завдання для політичних партій постала проблема утримання політичної та соціально-економічної рівноваги.

Сьогодні об'єктивні факти свідчать про те, що Центральна та Південно-Східна Європа добилася істотних результатів у справі інституційного будівництва. Не викликає сумнівів, що вирішальну роль тут відіграв «європейський вибір» – консенсусний для більшої частини еліт і суспільства стратегічний курс розвитку. По-перше, консенсус з приводу загального стратегічного курсу зумовлював неантагоністичний характер суперечностей між ключовими політичними силами: вони боролися за владу і сперечалися з конкретних програмних питань, не ставлячи під сумнів основи політики. По-друге, орієнтація на Європу підвищувала роль демонстраційного ефекту: політичні еліти свідомо прагнули поводитися «по-європейськи», дотримувати стандарти європейської політики в різних сферах суспільного життя. По-третє, «європейський вибір» мав на увазі тісну взаємодію з інститутами і політиками західноєвропейських країн, що укріплювало «західний вектор» у політиці.

Визначальним чинником розвитку партійної системи до появи реальної перспективи участі в структурах ЄС було протистояння на лінії «правих» – «лівих» сил, що дозволяє помістити процес

формування і модифікації політичного спектру в рамки загальної для постсоціалістичних країн логіки подолання посткомуністичного характеру партійної системи. Процес модернізації триває і в Україні, але з низькою інтенсивністю та результативністю. Тому перед українськими політичними партіями сьогодні постають питання, що ефективно вирішені у країнах Центральної та Східної Європи. Саме це актуалізує необхідність дослідження впливу ідеологічної складової діяльності політичних партій на процес політичної модернізації у зазначеному регіоні.

Серед західних політологів проблеми розбудови партійних систем країн Центральної та Східної Європи досліджували А. Вебер, Е. Інс, Г. Кітчелт, Д. Маркуш, Дж. Сарторі, М. Тучек, Г.-Й. Феен та ін. На пострадянському просторі аналізують роль ідеологічного чинника у розбудові демократичної партійної системи В. Бурдяк, К. Меркотан, О. Нікогосян, М. Примуш, А. Романюк, О. Соловйов, І. Тарасов та ін. Проте недостатньо висвітленим залишається дослідження особливостей формування ідеологічних засад партійної діяльності, і саме це зумовлює мету даної статті – проаналізувати вплив ідеологічної ідентифікації політичних партій країн Центральної та Східної Європи на формування демократичної політичної системи.

У всіх посткомуністичних державах спостерігається деформація ідеологічних антагонізмів, логіка право-лівого спектру порушена. Як зазначає угорський дослідник Д. Маркуш, у Східній Європі впродовж посткомуністичного періоду люди голосують, по суті, за одну і ту ж партію (що апелює категоріями загального блага) під різними вивісками. Вибір невеликий: або капіталізм з екс-комуністами, або реальний соціалізм з антикомуністами [1, с. 684-685]. Якщо в Західній Європі та Північній Америці консерваторам протистоять ліберали (США, Великобританія) або соціал-ліберали (Франція, Німеччина, Іспанія), то в ЦСЄ соціалісти протистоять лібералам. Фактично мова йде про партійно-ідеологічну боротьбу на лівоцентристському фланзі. У багатьох країнах просто відсутні впливові партії консервативної спрямованості. Можливо, такий стан справ пов'язаний з інституційною кризою консервативної ідеології в посткомуністичній Європі.

У цілому, партійна система країн ЦСЄ характеризується певною нестабільністю (особливо в Польщі і Словаччині), хоча амплітуда коливань політичного маятника постійно скорочується. Нові партії і коаліції, як правило, формуються в державах Центральної та Східної Європи не на ідеологічній основі, а за принципами прагматичного центрризму. По глибині трансформації партійної системи Угорщини і

Чехії є авангардною моделлю, що наближається за основними характеристикам до західноєвропейських зразків. Основною тенденцією в процесі модернізації партійних систем в країнах ЦСЄ стало усунення будь-яких умов для домінування на політичній сцені однієї партії [2, с. 75].

Демократичні перетворення дають багато прикладів щодо створення політичними партіями союзів. Польська партійна система, яка більш фрагментована, ніж західні демократичні країни, пропонує інший приклад групування партій у союзи. В польській системі, стверджує Дж. Сарторі, партії правого та лівого спрямування створюють блоки. Створення блоків і виступ однією командою, а також здатність об'єднуватись для створення ефективної виконавчої влади позитивно впливає на механізм та динаміку розвитку країни. Вибір залежить від того, які партії об'єднуються, скільки місць вони прагнуть отримати в парламенті. Це також впливає на процес формування кабінету, який може бути передбачуваним та публічним [3].

Сучасні партії в Центральній та Східній Європі часто зовсім не поспішають ідеологічно визначитися на боці того чи того суспільно-політичного розмежування. Здобувши владу, члени партії в представницьких органах не вважають себе будь-чим зобов'язаними. Г. Кітчелт писав у 1991 р., що «всі східноєвропейські партійні системи будуть групуватись навколо проринкової (ліберальної) – проти антимаркетингової авторитарної осі» [4, с. 20]. З правоцентристами ідентифікували себе «Угорський Демократичний форум», чеська «Демократична громадянська партія», словацький «Християнсько-демократичний рух», провідні партії болгарського «Союзу демократичних сил» і профспілки «Підкрепа», а також різні національні групи в Польщі. Певні розмежування відбулись і з точки зору впроваджуваної економічної політики: так, в Болгарії правий лідер профспілки «Підкрепа» наступав на правий уряд «Союзу Демократичних Сил», дорікаючи за несумісну з програмою правої партії соціальну політику.

Однак ці явища властиві не лише Центральній та Східній Європі. Вплив глобальної економіки, дедалі більш відкрите прагнення здобути політичну владу як інструмент контролю за розподілом національного багатства й розвиток сучасних засобів комунікації скрізь змінюють природу розмежувань, участь партій у політиці, реакцію виборців. Розмежування між ринковим лібералізмом та економічним популізмом цілком може стати новим домінантним. Готовність партій оминати його, спробувати підмінити головні проблеми менш значущими або

вдавати, що вони стоять по один бік розмежування, тоді як на практиці стають на інший, не є політичними «феноменами», не знайомими виборцям в інших частинах світу. Кількість палких партійних прихильників значно скорочується скрізь, водночас повсюдно посилюються ігнорування виборів і розчарування виборців.

Особливістю розвитку партій в умовах демократичного транзиту в країнах Східної Європи, зазначає О. Нікогосян, є те, що у жодній із країн цього регіону не виникло масової партії. Політичні партії там мають переважно кадровий або картельний характер. Також не відбулося і консолідації партійної системи. Причинами цього стали нечіткість ліній основних соціальних і політичних розмежувань. Так, у початковий період трансформації велике значення в процесі формування партій і партійних систем у Східній Європі мали територіальні й культурні розмежування. Значно менше поширювалося соціально-економічне розмежування «капітал – праця» [5, с. 8–9].

Масштаби впливу ідеологічного чинника на розвиток політичних партій у посткомуністичних країнах поступово зменшуються. Нині відбувається вимивання ідеологічної складової з політичного процесу. Партії активізують ідеологічну роботу лише перед виборами.

Як відомо, принципове значення для типології сучасних партій має їхня класифікація за ідеологічними пріоритетами. Однак у політичній реальності, коли ціннісні орієнтації багатьох партій є досить невиразними, така класифікація має сприйматися з певними застереженнями. Нині спостерігається тенденція до підвищення ролі неідеологічних і непрограмних чинників у формуванні орієнтацій не лише українських, а й західних виборців. За можливостей, які надають сучасні засоби комунікації, у суспільстві зі складною системою індивідуальних і групових ідентифікацій головними критеріями ставлення до політичної дійсності виявляються прагматизм, прив'язка до контексту конкретних суб'єктів і способів їхньої діяльності.

Політичний прагматизм за всієї його виправданості приховує певні загрози. Він здатний зробити політиків короткозорими, позбавити політичний проект широкої перспективи, завадити йому стати на рівень із проблемами сучасності. Своєрідною і досить небезпечною імітацією політичної ідеології в цих умовах може виявитися популізм, розрахований на аполітичну й не схильну до рефлексії масу, виховану споживчою поп-культурою.

Результатом недостатнього розвитку ідеологій на теоретичному рівні стає слабкість самих ідеологій, які часто копіюють готові західні

зразки, що виникли в зовсім інших історичних умовах і були спрямовані на виконання інших завдань [6, с. 16].

Таким чином, якщо аналізувати партійні ландшафти Центральної та Східної Європи, то визначаємо обмежену кількість партій, представлених у національних парламентах. Від прибалтійських країн, через Польщу, Чехію, Словаччину, Угорщину і до Словенії їхня кількість коливається від чотирьох до семи фракцій. Але так не було із самого початку, і це є результатом процесу концентрації, який в Угорщині має найбільший прояв, де вже можна говорити про біполярну трипартійну систему із двома великими антиподами: з одного боку, це партія «Фідец», яка змогла, маючи потужну інтеграційну силу, консолідуватися в народну партію правого центру, а з іншого – це соціалісти, які з успіхом об'єднали лівий центр. Виникненню цієї відносно обмеженої кількості партій у нових країнах ЄС – і загалом переходу від багатопартійних систем до систем з декількома партіями – напевно сприяв відповідний прохідний бар'єр у виборчому праві цих країн, який становить, як правило, 4–5 %. Такому розвитку сприяли також зі свого боку як Європейська Народна Партія, так і Європейські соціал-демократи.

Отже, у молодих демократіях можна констатувати певну концентрацію і консолідацію партійних систем або принаймні стверджувати про наявність помірковано плюралістичних партійних систем, що складаються з декількох партій. Причому Угорщина має, напевне, найбільш розвинену партійну систему серед всіх країн – нових членів ЄС, залишаючи за собою Чехію і Словаччину.

Класифікуючи розмаїття форм політичних партій, сучасний німецький політолог Г.-Й. Феен виокремлює чотири їх типи.

1. Посткомуністичні (здебільшого це соціалістичні партії і старі комуністи, наприклад, у Чехії чи Словаччині).

2. Нові партії, серед яких слід розрізняти партії першого і другого покоління. Партії першого покоління утворювалися з опозиційних рухів – на кшталт польської «Солідарності». Вони часто ставали переможцями перших демократичних виборів як, наприклад, Угорський демократичний форум і відображали широкий спектр противників комунізму. До таких партій можна віднести «Фідец» в Угорщині, ODS у Чехії, «Isamaaliit» в Естонії і Словенську народну партію та Християнсько-демократичний рух у Словаччині. У другій хвилі до таких партій долучилися «РесПубліка» в Естонії, «Новий час» у Латвії, Громадянська платформа в Польщі, Словацький демократичний і Словацький християнський союз тощо.

3. Традиційні партії, які за комуністичного режиму були заборонені або ж існували в межах дозволених партійних блоків. Такі партії часто мали релігійні джерела, як, наприклад, християнські демократи у Литві, або Християнсько-демократичний союз у Чехії (існує і на сьогодні), або Партія малих фермерів в Угорщині (вже не існує). Ці партії мають тенденцію до старіння або переживають не найкращі часи через внутрішні конфлікти.

4. Здебільш популістські партії, як правило, націоналістично налаштовані, з відвертим небажанням інтегруватися в європейські структури. Зазвичай вони називають себе «незалежними» і, як засвідчує польський досвід із «Самообороною» або Лігою польських родин, спираються на підтримку понад чверті виборців.

Ці чотири партійні типи відрізняються з огляду на їхню організацію та інфраструктуру. Новоутворені партії, які виникли з громадських ініціатив і опозиційних рухів, дослідники здебільш називають протопартіями, «агентськими» партіями, партіями «таксі» і навіть партіями «ліфтами» [7, с. 10].

Викладене дозволяє зробити висновок, що партії та їхні лідери, які прагнуть закріпитися на політичному полі, хочуть перемагати не на одних виборах і урядувати не одну каденцію, мають спиратися, насамперед, на надійну електоральну базу. При цьому слід пам'ятати, що на партійну прихильність вже менше впливає сила політичних традицій.

Для нових партій як першого, так і другого покоління важливим є створення стабільних партійних організацій у всій країні на основі демократичної інтеграції прихильників та структурного і кадрового вдосконалення, що дозволить досягти широкої електоральної підтримки. Про партійну нестабільність свідчить і тип конкуренції між партіями та їхня електоральна стратегія. Визначально на неї впливають особливості перехідного періоду, тобто домінування «політичної волі» у конкурентній боротьбі.

Як бачимо, перспективи політичного розвитку в країнах ЦСЄ різні. Однак вони видаються кращими в Польщі та Угорщині. У Чехії, Словаччині, Болгарії та Румунії помічаються проблеми політичної невизначеності й нестабільності у функціонуванні партійних систем. Зрештою, власне від політичної еліти багато в чому залежить розвиток партійної розбудови й системи державного управління. Разом із тим це тривалий процес зміни політичних цінностей, політичної поведінки та політичної культури, завдяки чому можна буде віднайти ефективні організаційні та ідеологічні структури політичного буття [8].

На думку лектора Лондонської економічної школи Е. Інса, найбільш успішні партії центральноєвропейського регіону вільні від «ідеологічного багажу» і використовують «широкозахватні» електоральні стратегії. Це викликано тим, що партії не мають серйозної підтримки в суспільстві. Партійна конкуренція в цих країнах характеризується непослідовністю і наслідуваністю. Корінь цього явища – в комуністичному і довоєнному минулому країн регіону і особливостях перехідного періоду, що позбавляють партії можливості маневру.

Проблеми виникають і через процес розвитку партій, найбільш очевидна з яких – складність їхньої ідентифікації, коли партії визначаються не за своєю назвою і ідеологією, а лише за способом дій. Коли партії, що називають себе «соціалістичними» або «соціал-демократичними», такі як Угорська соціалістична партія або Партія соціальної демократії в Польщі, проводять політику скорочення соціальних витрат і радикальних економічних реформ, то наявним є дисонанс між назвою та змістом діяльності [9].

Чеський соціолог М. Тучек виділяє три основні ціннісні орієнтації в посткомуністичному суспільстві: соціал-демократичну/комуністичну (соціальна справедливість, рівність людей, визнання всіма моральних цінностей, довіра між людьми), консервативну (уявлення про майбутнє, що розділяються всіма, приналежність до народу, згода більшості з соціальною системою, визнання моральних цінностей, довіра до політиків), ліберальну (свобода для кожного, самореалізація для більшості людей, підтримка демократичної системи, свідомість приналежності до Європи, економічне благополуччя) [10, с. 61]. Якщо додати до цих орієнтацій четверту – радикальну (установки клерикалізму і ультранационалістичні), то отримаємо більш-менш реальну «палітру» настроїв в країнах ЦСЄ. Але якщо ідеальний образ політики в рамках певної ціннісної орієнтації цілком сформований, то образ фактично існуючої політичної системи досить розмитий.

Період становлення партійних систем в країнах ЦСЄ характеризується подоланням нестабільності партійної системи або домінуванням одного угруповання (1991–1996 рр. для Чехії, 1991–1997 рр. для Польщі, 1991–1998 рр. для Словаччини). Домінування широких демократичних коаліцій змінилося лідерством Громадянської демократичної партії (ГДП) в Чехії і Рухом за демократичну Словаччину. Намітилася стійка тенденція до звуження політичного центру, чому неабиякою мірою сприяла конвергенція політичних установок правих і лівих. В Угорщині було відсутнє явне домінування однієї партії і склалася двоблокова відносно рівноважна система.

Угорський політолог А. Вебер підкреслює особливість партогенеза в Угорщині: тут, на відміну від інших країн регіону, ніякої ролі не відігравали історичні партії [11, с. 806]. У Польщі оформилася сегментарна партійна система без явного лідерства того або іншого політичного суб'єкта, при неможливості укладання тривалих міжпартійних альянсів і можливості участі в короткочасних альянсах ідеологічно різноспрямованих об'єднань.

Російський дослідник І. Тарасов зазначає, що центризм є порівняно новим поняттям у лексиці постсоціалістичних країн. Погоджуючись із І. Тарасовим, зазначимо, що воно не завжди адекватно розуміється не тільки пересічними громадянами, але і деякими політиками. Під центризмом зазвичай мають на увазі «золотий середній шлях», могутню силу, здатну об'єднати націю, відмову від західних моделей розвитку. Проте у форматі міжпартійних коаліцій центристам нічого запропонувати суспільству, окрім набору усереднених тез правих і лівих. Набагато ефективніше політичний центр діє у форматі незалежних політиків, не пов'язаних партійними зобов'язаннями. Збільшення кількості незалежних депутатів у парламентах частково підтверджує слабкість центристських організацій. Окрім того, процес «стандартизації» існуючих партій і рухів актуалізує пошук шляхів міжпартійної консолідації. У всіх країнах ЦСЄ виявляється криза – не центристської ідеї, а швидше центристських об'єднань.

Нові партії і коаліції, як правило, формуються не на ідеологічній, а на кон'юнктурній основі. Спостерігається компенсаторність – властивість партійної системи відшкодовувати ідейно-організаційний дефіцит на політичному ринку шляхом формування нових політичних партій, що кон'юнктурно відповідають потребам виборців. Партії-компенсатори виникають в умовах серйозної деформації партійної системи, дефіциту партій, дійсно за своїми якостями потрібних виборцям. До найбільш успішних партій-компенсаторів слід віднести чеську «Партію зелених», яка нині входить до правлячої коаліції. Партії-компенсатори знаходяться в повній залежності від зовнішніх чинників, вони не здатні самостійно формувати власний електорат і можуть бути легко маргіналізовані в майбутньому [12].

Країнам Центральної та Східної Європи, які нещодавно почали формувати демократичні політичні системи, притаманні несформовані партійні системи з високим рівнем фрагментації та нечітким ідеологічним спектром. Після розпаду соціалістичної системи відбувалось досить стихійне формування системи партій в кожній з країн, як правило, з переважанням радикально налаштованих партій.

Існує навіть така ситуація, коли назва партії – це просто певний політичний ярлик, не наповнений реальним змістом. Для стабілізації політичної системи в цілому необхідним для цих країн вбачається саме формування ситуації, при якій партії центру мають ключове значення для партійної системи. За сучасних умов глибинної політичної кризи, яка охопила всі країни Європи, дуже важливо не піддатися на провокаційні заклики ультралівих чи правих партій. Збереження суспільного консенсусу та пошук політичного компромісу між революційно налаштованими силами допоможе сформувати стабільну ліберальну систему демократії. Тим більше, що останні вибори до Європарламенту чітко продемонстрували прихильність мешканців Європи цінностям центрizmu, коли перемогу здобула правочентристська Європейська народна партія.

Аналіз партійних систем країн Центральної та Східної Європи доводить таке: тут діють партії дуже різної ідеологічної спрямованості, існують неоднорідні організаційні структури. Всі вони перебувають на етапі інституційної перебудови та соціальної невизначеності. Тому на тлі високої непостійності виборців слід очікувати подальших якісних і кількісних змін партійної розбудови. В партійних системах країн даного регіону сьогодні значну роль відіграє радикальний сегмент. Ситуація ускладнюється наявністю фінансово-економічної кризи, що зазвичай підвищує радикальні настрої у суспільстві. Тому політичні партії центру в країнах ЦСЄ повинні відіграти роль стабілізатора, як це зробили подібні партії в країнах Західної Європи після Другої світової війни. Аналогічне завдання стоїть і перед політичними партіями центристського спрямування в Україні, де ситуація ускладнюється виборами до Верховної Ради у 2012 році, коли знову актуалізується теза про необхідність загальнонаціонального консенсусу. Таким чином, констатуємо подібність еволюційних завдань політичних партій центру для країн Центральної, Східної Європи та України, вирішення яких сприятиме збереженню консенсусу й пошуку політичного компромісу між поляризовано налаштованими силами, що допоможе сформувати стабільну систему ліберальної демократії.

Література

1. Markus D. Wahlen, Parteien und Konfliktlinien in Ungarn / D. Markus // Neue Gesellschaft. – 1998. – P. 684–685.
2. Тарасов И. Европейское единство: испытание Востоком / Илья Тарасов // Международные процессы. – 2007. – № 5/1. – С. 70–81.
3. Sartori G. Parties and Party Systems: A Framework for Analysis / G. Sartori. – Cambridge and New York, 1976. – 346 p.

4. Kitschelt H. The formation of party systems in East Central Europe / H. Kitschelt // *Politics and Society*. – 1992. – № 20 (1). – P. 14–24.
5. Нікогосян О. Тенденції розвитку політичних партій у посткомуністичних країнах / Ольга Нікогосян // *Віче*. – 2008. – № 2. – С. 8–9.
6. Соловьёв А. Политическая идеология: логика исторической эволюции / А. Соловьёв // *Полис*. – 2001. – № 2. – С. 5–23.
7. Феен Г.-Й. Розвиток партійних систем у посткомуністичних країнах ЄС / Ганс-Йоахім Феен. – К. : Фонд Конрада Аденауера, 2007. – 15 с.
8. Меркотан К. Багатопартійність як чинник трансформації політичної еліти в Центрально-Східній Європі / Катерина Меркотан // *Політичний менеджмент*. – 2007. – Спецвипуск. – С. 112–125.
9. Инс Э. Конкуренция партий в посткоммунистической Европе: большая электоральная потеря [Электронный ресурс] / Эбби Инс // Центр исследований Центральной и Восточной Европы. – 2001. – № 54. – Режим доступа : http://dialogs.org.ua/issue_full.php?m_id=5836
10. Тучек М. Сплоченность общества в чешском восприятии / Милан Тучек // *Восточноевропейские исследования*. – 2006. – № 3. – С. 57–72.
11. Weber A. Der Rechtstextremismus ist eine Folge des Systemwandels / A. Weber // *Neue Gesellschaft*. – 1999. – № 9. – S. 805–809.
12. Тарасов И. Идеологическое переупустье Центрально-Восточной Европы [Электронный ресурс] / Илья Тарасов. – Сайт «Перспективы». – 2008. – 27 декабря. – Режим доступа : <http://www.perspektivy.info/misl/koncept/>

Определена специфика идеологической идентификации политических партий в партийных системах стран Центральной и Восточной Европы, а также ее влияние на формирование политической системы.

Ключевые слова: *политическая партия, партийная система, политическая идеология, идеологическая идентификация, парламентская партия, политическая система.*

The specifics of the ideological identification of political parties in party systems in Central and Eastern Europe are defined, as well as its influence on the political system.

Key words: *political parties, party system, political ideology, ideological identification, the parliamentary party, political system.*

Агафонова Ганна Сергіївна – доцент кафедри політології та міжнародних відносин Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, кандидат політичних наук.

Рецензент: проф. Новакова О. В.